

Mazurek, Teresa / Mazurek, Wojciech

Odkrycie reliktyw nowozytnego muru miejskiego w Chełmie

Archeologia Polski Środkowowschodniej 3, 243-246

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TERESA MAZUREK, WOJCIECH MAZUREK

ODKRYCIE RELIKTÓW NOWOŻYTNEGO MURU MIEJSKIEGO W CHEŁMIE

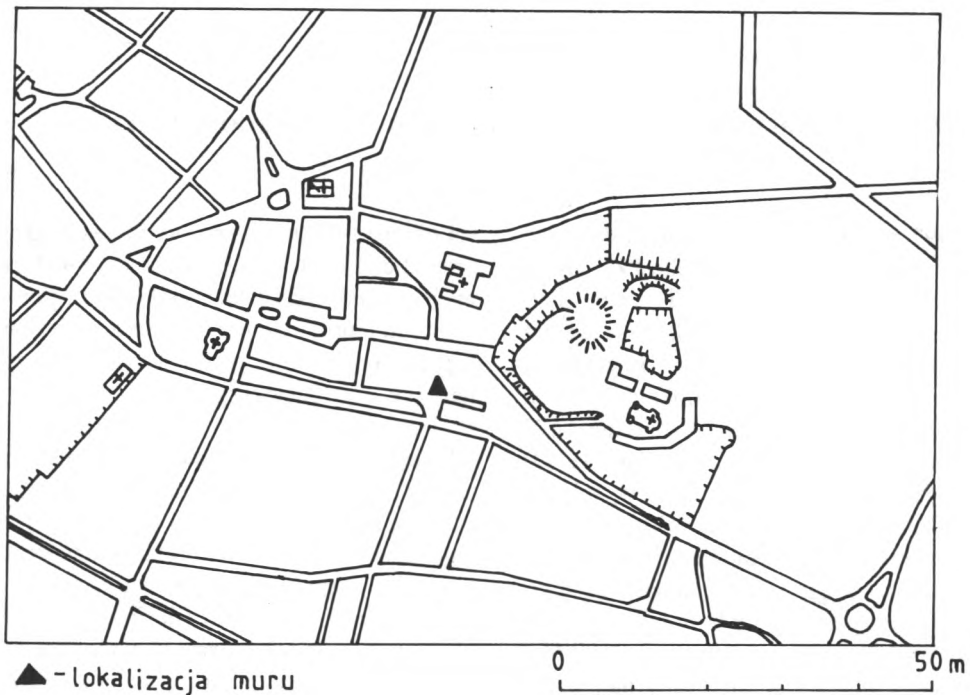
Na wiosnę 1997 r. dokończone zostało wykonanie instalacji kanalizacyjnej dla potrzeb budynku PZU Życie S.A, zlokalizowanego przy ul. Lubelskiej 11-13 w Chełmie. Instalacja w obrębie samej działki wykonana została częściowo już w roku 1996. Podłączenie jej do sieci miejskiej wymagało wykonania przekopów, zlokalizowanych z tyłu działki nr 500 (wchodzącej wraz z działkami 472 i 473 w chwili obecnej w obręb posesji Lubelska 11-13) oraz na skarpie i placyku, zlokalizowanych na wysokości budynku przy ul. Uściługska 42 (ryc. 1a). Wszystkie prace objęte zostały nadzorami archeologicznymi, których najciekawsze wyniki stanowią przedmiot niniejszego opracowania. Najważniejsze spośród nich było odkrycie fundamentów i pozostałości nadziemnej części nowożytnego muru miejskiego, który został rozebrany najpóźniej w II-jej połowie XIX wieku. Ponadto uzyskano profil południowego stoku wzgórza staromiejskiego na długości ok. 16 m. Południowy skraj tego profilu sięga do skarpy na placyku przy ulicy Uściługskiej 42. Z analizy tego przekroju wynika, że na całkowitej kredzie spoczywa warstwa czarnej rędziny, datowanej na wczesne średniowiecze, którą tuż przy południowym skraju profilu zaburza misowate w przekroju zagłębienie o zawartości zbliżonej do wypełniska domniemanej fosy, odkrytej przy ul. Krzywej (T. Mazurek, W. Mazurek, U. Ruszkowska 1997). Zagłębienie to było zachowane w stanie zupełnie szczątkowym. W chwili obecnej łączenie go z fosą miejską wydaje się być jednak zbyt daleko idącą interpretacją. W pobliżu tego zagłębienia odkryto dwa obiekty naruszające warstwę rędziny: głęboki dołek postłupowy i większy obiekt o długości ok. 2 m i płaskim dnie, które mogą stanowić pozostałości domostwa półziemiankowego. Trudno jest określić czas jego użytkowania ze względu na brak materiału zabytkowego w wypełniskach obu obiektów. Poza wymienionymi relikdami w profilu natrafiono na warstwy niwelacyjne i pozostałości po wkopach instalacyjnych, datowane od średniowiecza po czasy współczesne.

Najciekawszym i najważniejszym wynikiem nadzoru było odkrycie miejskiego muru obronnego. Jego relikty w postaci głębokiego fundamentu kamiennie-ceglanego oraz wieńczącego od góry, zachowanego w szczątkowym stopniu, nadziemnego wątku ceglanego. Założenie to zostało zlokalizowane tuż przy skarpie, która schodzi do ulicy Uściługskiej z tyłu działki położonej przy ulicy Lubelskiej 11-13. Było ono czytelne w obu profilach wykopu (tzn. w profilach zachodnim i wschodnim), a jego położenie dokładnie wyznacza linia domów przy północnym chodniku ulicy Uściługskiej. Mur przebiegał w odległo-

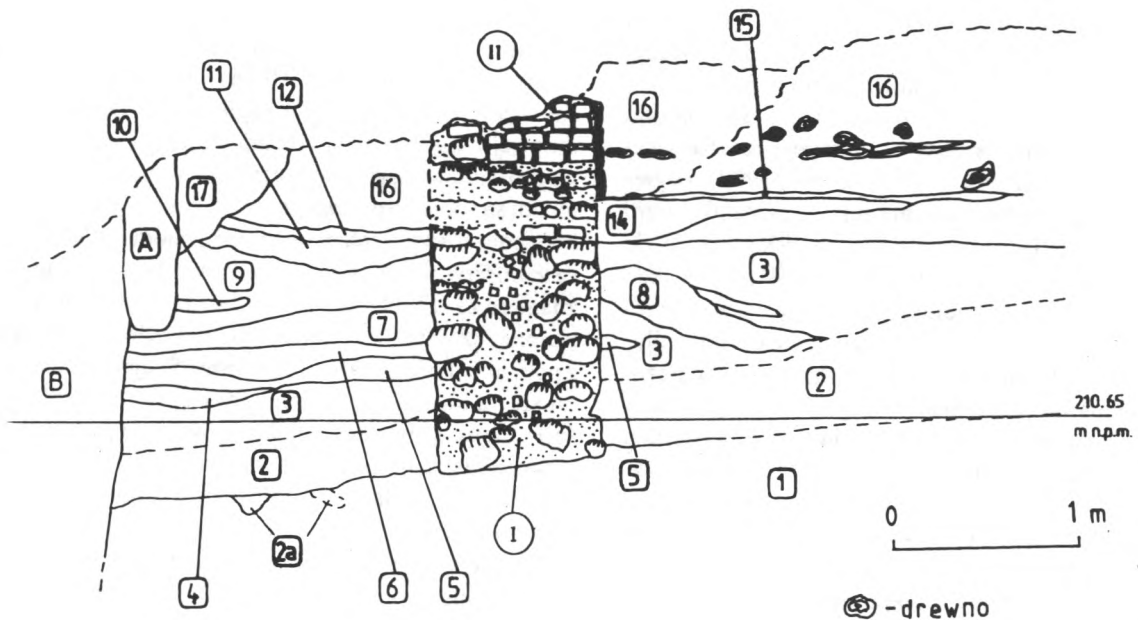
ści ok. 0,35-0,40 m od południowego ogrodzenia działki przy ulicy Lubelskiej 13a (działka nr 471), równoległe do niego. Wkop, jaki został wykonany dla posadowienia fundamentu muru, rozcinał wszystkie starsze warstwy niwelacyjne, począwszy od nowożytnych, poprzez średniowieczne, a skończywszy na wczesnośredniowiecznej warstwie czarnej rędziny (ryc. 1b). Stopa fundamentu wspierała się na czystej kredzie na poziomie ok. 210,35 m n.p.m., jednak w nieznacznym stopniu się w nią zagłębiając. Konstrukcję fundamentu (wątek I na ryc. 1b) stanowiły przy jego dnie duże bryły kamienia kredowego obok sporadycznie występujących kamieni krystalicznych i kawałków cegieł. W części środkowej ilość pokruszonych cegieł była większa, w partiach wyższych widoczne były nawet całe cegły. Całość spajała bardzo słaba zaprawa piaszczysto-wapienna z grudkami margla. Szerokość fundamentu wahała się od 0,90 do 1,00 m, wysokość od stopy fundamentu do stopy muru wynosiła ok. 1,60 m. Wykop pod fundament był wykonany bardzo starannie, jego ściany dokładnie wyrównane, do dziś jeszcze zachowują swoją spoiistość. Powyżej fundamentu zachował się w stopniu znikomym sam mur (wątek II na ryc. 1b), na który składał się wątek z przynajmniej 4 cegieł, który od strony południowej mógł być uzupełniany licem z kamienia kredowego. Trudno stwierdzić, czy oba wątki muru i fundamentu są sobie współczesne, czy też możemy tu liczyć się z różnoczasowym ich powstaniem. Niemożliwe było także zaobserwowanie śladów napraw, o których informacje znane są ze źródeł pisanych. Od strony północnej do nadziemnej części muru przytwierdzone było drewniane lico z poziomo ułożonych na sobie desek. Spąg tego lica wspierał się na idealnie poziomej, cienkiej (ok. 4-5 cm grubości) warstwie niwelacyjnej, którą tworzyła podobna do tej z wypełniska muru, zaprawa piaszczysto-wapienna. Warstwa ta sięgała na odległość przynajmniej 2,30 m od muru w kierunku północnym. Powyżej niej natrafiono na dość chaotycznie ułożone deski, które być może pochodziły ze zniszczonego lica muru. Niestety, nie udało się w trakcie nadzoru natrafić na materiał zabytkowy, który dobrze datowałby odkryte nawarstwienia i rzucałby światło na czas powstania samego muru. Jedynie z warstwy 3 (ryc. 1b), tj. warstwy zalegającej ponad czarną rędziną, dość pewnie datowanej na wczesne średniowiecze (W. Mazurek 1997, s. 167), pochodzi niewielka seria fragmentów ceramiki z końca XV i XVI wieku (ryc. 2).

Na podstawie źródeł pisanych, które najczęściej nie wprost wypowiadają się na temat istnienia i wyglądu miejskich umocnień Chełma, budowa murów obronnych przy-

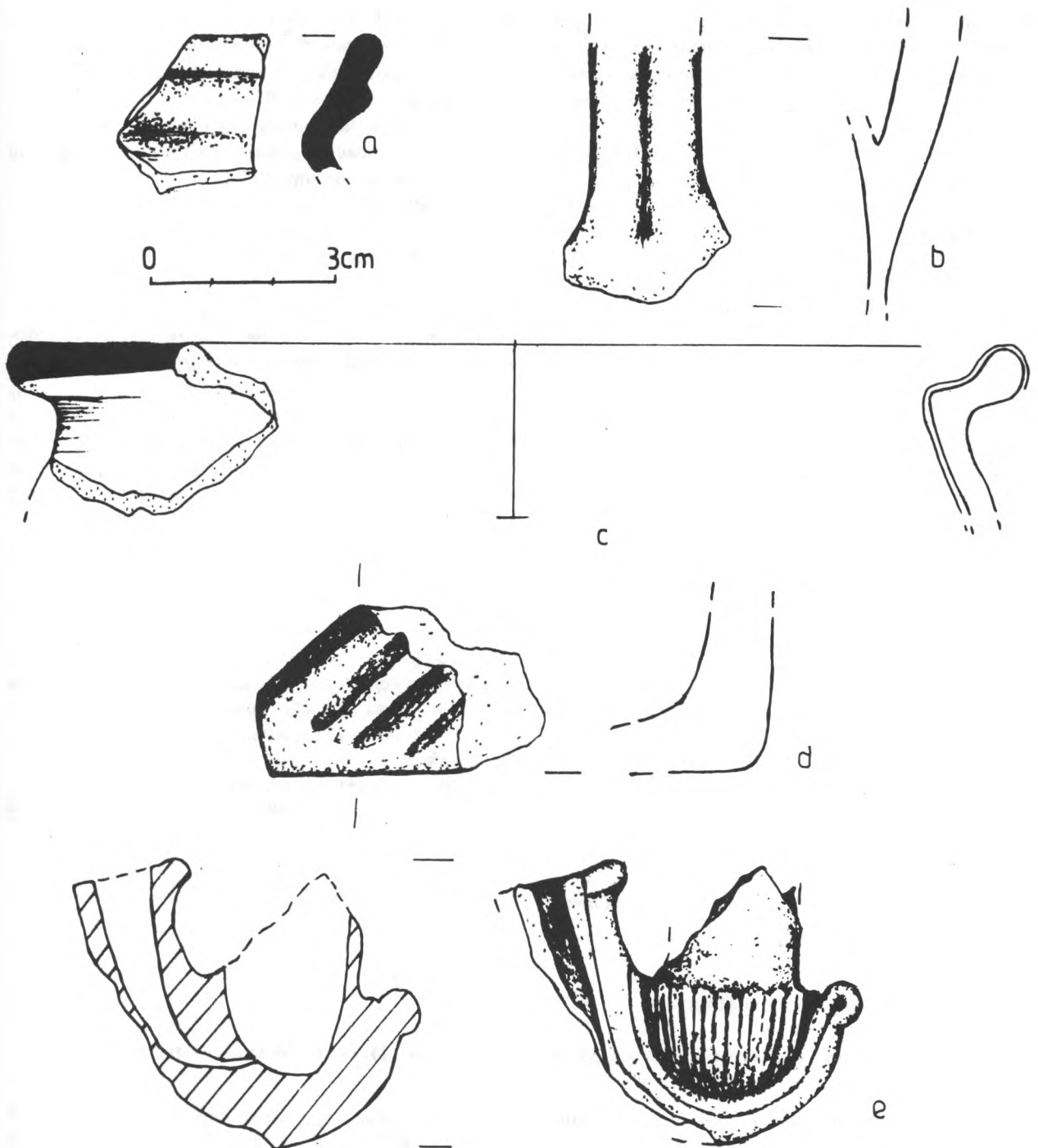
a

b

Ryc. 1. Chełm, ul. Lubelska 11-13. Lokalizacja domniemanego nowożytnego muru miejskiego na wysokości ulicy Uściągskiej 42 (a) i profil wykopu pod instalację kanalizacyjną z zachowanymi relikwiami fundamentu muru (b). Opis warstw: A - wykop pod kabel energetyczny, B - współczesny wykop instalacyjny, I - fundament muru miejskiego (?), II - część nadziemna muru, 1 - kreda calcowa, 2 - czarna rędzina, 2a - zbita czarna rędzina, 3 - czarna rędzina z licznymi zabytkami, np. fragmentami ceramiki i drobnych kości zwierzęcych, 4 - drobna kreda z szarą ziemią, 5 - czysta, drobna kreda, 6 - ciemnoszara ziemia z drobnym marglem, 7 - drobna kreda z szarą ziemią, 8 - czysta, drobna kreda, 9 - drobna kreda z szarą ziemią, 10 - czysta, drobna kreda, 11 - gruba kreda z szarą ziemią, 12 - drobna kreda z szarą ziemią, 13 - szara ziemia z drobnym marglem i dużymi węglami drzewnymi, 14 - drobna kreda z szarą ziemią, 15 - warstwa zaprawy piaszczysto-wapiennej, 16 - szara, sypka ziemia z dużą ilością zabytków, głównie współczesnych (ceramika, kości zwierzęce, cegła, deski), 17 - sypki rumosz ziemno-ceglany.

Ryc. 2. Chełm, ul. Lubelska 11-13, południowy skraj działki przy ul. Uściługskiej. Zabytki z warstwy 3, spoczywającej ponad warstwą wczesnośredniowiecznej rędziny (2 na ryc. 1b) - a-d; fragment fajki znalezionej w południowej części nadzorowanego wykopu, pod placykiem przy ul. Uściługskiej 42 - e.

padać powinna na drugą połowę wieku XVI-go, najpewniej po roku 1569, w którym to lustracja potwierdza istnienie umocnień w postaci wałów i drewnianej palisady (S. Rudnik 1996, s. 219). Zdaniem B. Zimmera (1974 s. 43) mury miejskie z całą pewnością istniały w 1616 roku, kiedy to powstał konflikt między mieszczanami a starostą w kwestii zakazu pozyskiwania kamienia, używanego między innymi na budowę murów miejskich. Według niego po stronie południowej wzniesienia staromiejskiego mury miały biec wzdłuż ulic: Pocztowej i Reformackiej (tamże), z czym zgadza się S. Rudnik (1996, s. 221), czego natomiast nie potwierdzają wyniki prezentowanych tu nadzorów. Burzliwe dzieje Rzeczypospolitej w wieku XVII doprowadziły mury do ruiny, o czym świadczy fakt zwolnienia mieszczan chełmskich z opłat na umocnienia miejskie przez króla Jana Kazimierza w roku 1659 (H. Gmiterek 1996, s. 56). Pod koniec tego wieku mury miały być jednak odbudowane, przy czym podstawowym surowcem do ich budowy miał być kamień kredowy (B. Zimmer 1974, s. 63). Mury miały zostać także rozbudowane i uzupełnione o bramy, które nosiły nazwy miejscowości, od których wiodły drogi dojazdowe (S. Rudnik 1996, s. 222). Świetność murów nie trwała jednak zbyt długo, jeśli w roku 1783 lustratorzy piszą,

że przypominają one raczej gruzy niż mury (H. Gmiterek 1996, s. 56). Dzieła zniszczenia dokonał wielki pożar w roku 1788, który zniszczyć miał oprócz ratusza i budynków miejskich umocnienia obronne (B. Zimmer 1974, s. 84; S. Rudnik 1996, s. 226). Na początku wieku XIX ślady po murach przestają praktycznie istnieć, czemu sprzyjać miała także zmiana systemu drożnego miasta (S. Rudnik 1996, s. 229).

Wyniki prezentowanych tu nadzorów wydają się w sposób jednoznaczny potwierdzać istnienie w Chełmie miejskich murów obronnych (J. Kłoczowski 1958, s. 206-207). Po stronie południowej staromiejskiego wzniesienia biegnęły one wzdłuż północnej strony ulicy Uściługskiej, a nie jak wcześniej przypuszczano wzdłuż ulic Pocztowej i Reformackiej. Obecność cegieł w nadziemnej części muru świadczyć może o tym, że pierwotnie najprawdopodobniej użyto do budowy murów kamienia kredowego, natomiast do jego odbudowy na przełomie wieków XVII i XVIII użyto już cegły.

Należy mieć nadzieję, że kolejne nadzory, prace przedinwestycyjne i systematyczne prace wykopaliskowe na terenie Chełma dostarczą dalszych danych do odtworzenia wyglądu i przebiegu nowożytnych murów obronnych tego starego ośrodka miejskiego.

LITERATURA

- Gmiterek H.
1996 W czasach Rzeczypospolitej szlacheckiej, [w:] *Chełm i chełmskie w dziejach*, Chełm, s. 51-66.
- Kłoczowski J.
1958 Zarys historii rozwoju przestrzennego miasta Chełma, „Roczniki Humanistyczne”, t. 6, s. 193-221.
- Mazurek T., Mazurek W., Ruszkowska U.
1997 Relikty umocnień wczesnośredniowiecznego podgrodzia w Chełmie, [w:] *Najważniejsze odkrycia archeologiczno-architektoniczne Chełma i okolic*, Chełm, s. 115-120.
- Mazurek W.
1997 Wyniki badań i nadzorów archeologicznych w Chełmie w 1995 i 1996 roku przy ul. Lubelskiej 11-13, APŚ, t. 2, s. 167-173.
- Rudnik S.
1996 Rozwój przestrzenny Chełma - tendencje historyczne i perspektywy, [w:] *Chełm i chełmskie w dziejach*, Chełm, s. 215-243.
- Zimmer B.
1974 *Miasto Chełm. Zarys historyczny*, Warszawa.

TERESA MAZUREK AND WOJCIECH MAZUREK

A DISCOVERY OF REMNANTS OF A MODERN TIMES CITY DEFENCE WALL IN CHEŁM

In the course of archaeological supervision over earthworks connected with laying sewage installation for the building of „PZU Życie S.A.” in 11-13 Lubelska Street in Chełm, remains of city wall foundations were uncovered. They were located on a slope adjoining the south wing of the fence delimiting the site. The wall was positioned along the W-E axis which corresponds to the line of the buildings situated along the other side of Uściługska Street.

The foundation was made of chalk stone mixed with brick debris, and sand and lime mortar. Its base rested on solid chalk rock (210,35 m above sea level) and it was around 0.90 m wide and 1,60 m high (up to ground level). The overground part, made of at least four layers of brick, was of the same width.

The written sources confirm the existence of the city defence walls as early as in 1616 (Zimmer 1974, 43). They were completely dismantled at the beginning the 19th century (Rudnik 1996, 229).